

*Shared Experience
Споделен опит*

ОЩЕ НЕЩО ЗА ПРЕПОДАВАНЕТО НА ЗНАНИЯ ПО ПРАВОПИС

Веселка Велева

*Основно училище „Кочо Честеменски“ –
с. Динката, обл. Пазарджик*

Резюме. Материалът представя един вариант на методика за овладяване на правописа на членуваните съществителни имена от м. род. Акцентираща се върху необходимите, но достъпни, морфологични и синтактични знания в началната образователна степен. Предлагат се лесни стъпки за овладяване на подлога в изречението като гаранция за вярно членуване.

Keywords: version of the methodology, membership nouns since genus, morphological and syntactic knowledge, easy steps to master of the subject

Водеща цел на обучението по роден език е овладяването на знания и умения за създаване на различни по своя характер писмени текстове. Тази цел се оказва трудно достижима без владението на предвидените в учебната програма правописни правила.

Едни от често повтарящите се грешки при писане са свързани с **членуването на думите имена в езика ни**.

Морфологическата категория определеност (**членуване**) е присъща единствено на съвременния български език, за разлика от останалите славянски езици. Развили са я абсолютно всички български диалекти по цялата българска езикова територия. Намира формален израз чрез прибавянето на т.нар. членна морфема в края на името, което при изговор почти не предизвиква проблеми. Затрудненията са при писане.

Това не толкова сложно за осъзнаване правописно правило напоследък отново предизвиква дебати относно съществуването си в писмената практика. Още в края на 80-те години на миналия век водещи езиковеди се изказват за освобождаването на правописа ни от „изкуственото правило, което напълно излишно усложнява правописа“, понеже между двата варианта на членната морфема (-ът, -ят / -а, -я) няма абсолютно никакво различие в смисъла (Пашов, 1989).

Трудности при членуването възникват най-често при писането на съществителните имена от м.р. с нулево окончание, тоест тези, които в ед.ч.

завършват на съгласна. Те се членуват с член -ът, (-ят), -а, (-я). Не са редки случаите на грешно членуване и при съществителните от ж.р. с нулево окончание (нощта, радостта).

Изборът на член при съществителните от м.р., завършващи на съгласен звук, зависи и от това, дали този съгласен звук е бил в миналото мек или не, защото в членуваната форма мекостта се пази (конят, пътя).

Членуването на имената от м.р. се урежда и от синтактичното правило за службата на думите имена като подлог или неподлог в изречението. Следователно, за да се членува вярно, са нужни **морфологични и синтактични знания**.

Тези знания не се придобиват изведнъж. Обучението по БЕЛ има спираловиден характер. Започва се най-вече с фонетиката (звуковия анализ в 1. клас). Следва придобиването на знания за строежа на думата, за изменяеми и неизменяеми думи, сродни думи и накрая на началната училищна степен се говори за синтактичната служба на думите от речта.

Пропуските в овладяването на знания за строежа на думите са причина да се греша и при:

- членуване на съществителни имена от ж.р., завършващи на -т, -ст, -щ (пролетта, нежността, нощта);
- членуване с -я, -ят на съществителни имена от м.р. в ед. ч., които имат в състава си наставки -тел или -ар;
- членуване на числителни бройни, когато в основната си форма завършват на -т (петте, осемдесетте) и т. н.

Каквито и да са причините за грешките или мненията за изкуствения характер на правилото, то съществува в правописа ни и ние сме длъжни да го спазваме. Следователно трябва да работим за неговото овладяване от учениците.

Възниква въпросът откъде да започнем, кога да започнем? Нали всеки учител в процеса на работата си открива „своята“ методика за преподаване на правопис...

Още в **1. клас**, при изучаване на звук и буква **й**, а след това и в последния следбуквен езиков период, би могло да се покаже чрез примери, че думата **той** може да замести единствено и само думи като вълкът, ледът, ученикът, но не и думи като жената, стаята, вратата; детето, цветето, момчето и др., без да говорим за граматически род. И още: при изясняване на правописа на думи с **й** често използваме „вълшебните“ думи **един** и **много**, за да изясним правописа на формите за ед. и мн. число (герой – герои), но бихме могли да споменем, че за думата **той** „вълшебна“ дума не важи; **той** винаги се пише с **й** и не се изменя, както в *завой – завои*; тя самата е „вълшебна“, защото може да се употреби вместо други думи (тези думи **във 2. клас** ще наречем имена – съществителни и прилагателни); а в **4. клас**, след изучаване на числителните имена като части на речта, ще обобщим, че личното местоимение **той** (учено в **3. клас**)

се употребява в речта вместо думи имена от м.р. И ако тази замяна е възможна, то името (съществително, прилагателно или числително) задължително е подлог в изречението (4. клас), защото **само подлогът от м. р. може да се замени с личното местоимение той**. Така думата лично местоимение за м.р. **той** се превръща постепенно в универсално помагало за **откриване и правопис на подлога**, за който се двоумим с пълен или кратък член да пишем.

Въпросът за вярното членуване опира всъщност до членуването на подлога от м.р., както и на другите думи имена от м.р., които не са подлог в изречението – материал за **4. клас**. Това се оказва най-важната стъпка за изясняване на правилото: **да научим децата да откриват подлога** (4. клас).

Оказва се, че това не е никак лесно, защото не са малко езиковите явления, които трябва да се осъзнаят (за думите, изразители на подлога, се учи в различни класове: съществителните и прилагателните имена се изучават във 2., 3. и 4. клас; за числителните имена се говори в 4. клас, а за притежателните местоимения и причастията, които могат да са определения на подлога или на друга част на изречението – в следващата училищна степен).

Какво можем да направим до края на 4. клас? Да систематизираме информацията за подлога!

подлог

1. Главна част на изречението, която назовава предмета/лицето, за който се съобщава в изречението.
2. Открива се с въпроса **кой**, зададен заедно със сказуемото.
3. Изразява се най-често със съществително име. (Но може да се изрази и с прилагателно или числително име.)
4. В изречението може да има повече от един подлог.
5. Само подлогът в изречението може да се замени с едно от личните местоимения – **той, тя, то, те**.
6. След дума предлог в изречението **не може** да стои подлог.

Практическото правило за замяна на подлога с лично местоимение трябва да се превърне в универсално за четвъртокласника. То не бива да е само правило за откриване на подлога, изразен със съществително име, а трябва да се превърне в правило за откриване на подлога изобщо.

Другият (прил. име) беше млад, почти младеж.

(**Той** беше млад, почти младеж.)

Някой (неопред. местоимение) от твоя хайдушки род ми изяде петнайсет пилета.

(**Той** ми изяде петнайсет пилета.)

Непознатият (причастие) не прояви никаква враждебност.

(**Той** не прояви никаква враждебност.)

До ден-дневен **никой** (отрицат. местоимение) не е опитомил лисица.

(До ден-дневен **той** не е опитомил лисица.)

(Примерните изречения са от повестта „Чернишка“ на Ем. Станев)

На по-късен етап, когато ще се изяснява и членуването на прилагателните и числителните имена според синтактичната им служба, учениците лесно биха открили подлога в изречения като: „Приходата (**той**, същ.собств.име) скоочи и двамата (**те**, числит. име) отидоха да видят Чернишка.“; „ Мъжкият (**той**, прилаг. име) се обърна към кучето.“.

Кратък или пълен член?

1. Само при съществителни (респ. прилагателни, числителни и др.) от м.р. в ед. число говорим за два вида член – **пълен и кратък**.
2. Членуваме с пълен член подлога.
3. Думите имена, които не са подлог, членуваме с кратък определителен член.
4. След дума **предлог** (кратките думи по, пред, зад, над, в, във...) членуваме имената с кратък член, защото след предлог не е възможно да следва подлог (дума, която да се заменя с той).
5. След думите предлози съществителното име (имената) се заменя с думата **него**.

В началното училище не се изучават предлозите като част на речта, но при писане на диктовки се прави анализ на грешки при „малките“ думи **из, под, пред, над** и т.н.

(Изучаването на второстепенните части на изречението предстои в 5. клас, затова в работата дотук се използват понятията „дума подлог“, „главна част“ и „думи имена, които не са подлог“.)

Кога членуваме съществителните имена от м.р. с -ят, -я? (4. клас)

1. Когато имат в състава си наставка **-тел** или **-ар**.
2. Завършват на **й**.
3. **Десет думи** съществителни имена от м.р., които имат мек съгласен звук пред определителния член (кон, зет, път и т.н.).

Учениците невинаги разграничават употребата на вариантите на определителния член за м.р. **-ът, -ъ** от **-ят, -я**. Не осъзнават разликата в морфемния състав на думи с еднакъв завършек **-ар, -тел** (лозар – пазар; двигател – петел, котел). В едни случаи **завършекът е наставка, в други – друга морфемна част**. Думите, в които тези частици не са наставка, са заемки от други езици.

Тук на помощ идват знанията за **сродни думи**. Примери за такива думи даваме още в 1. клас, в периода след изучаване на буквите, без да боравим с термините сродни думи или корен: лед, леден, ледовит; лъв, лъвица, лъвче. Чрез тези примери изясняваме коя е подходящата дума за проверка на правописа на звучните съгласни в краесловие. В 4. клас чрез сродните думи вече ще се установи наставки ли са **-ар** и **-тел** в думите, или са част от корена на думата. В сродните думи коренът е един и същ. Примери:

кантар кантар-че кантар-джия	шамар шамар-че шамар-освам	хотел хотел-иер хотел-че	бар бар-че бар-ман
------------------------------------	----------------------------------	--------------------------------	--------------------------

(Видно е, че **-ар**, **-тел** са част от корена на думите, следователно не са наставка и не се изисква членуване с **-я**, **-ят**.)

Като наблюдават членуването на съществителните имена от м.р. в ед.ч., завършващи на **й**, учениците достигат до извода, че при членуване на тези думи **й** се изпуска и на негово място се прибавя определителен член **-ят** или **-я** в зависимост от службата на думата в изречението: „Гончетата останаха назад и лаят (той) им се чуваше слабо“, „От лая (от него) на гончето язовецът се размърда“.

Работата за овладяване на правописа на членуваните съществителни имена от м.р. продължава и в 5. клас, когато се изучава по-подробно синтактичната служба на думите в изречението (второстепенните части). Убедена съм, че ако научим четвъртокласниците да членуват вярно подлога, изразен с дума (съществително, прилагателно или числително име) от м.р., то ние сме им дали необходимото знание за тази правописна особеност, която произтича от синтактичната служба и строежа на думите. И още, че не сме пренебрегнали практическата насоченост на обучението по роден език в началната училищна степен.

ЛИТЕРАТУРА

Пашов, П. (1989). *Практическа българска граматика*. София.

MORE ABOUT SPELLING KNOWLEDGE TEACHING

Abstract. The article presents a variant of the method for mastering the spelling of all definite masculine nouns. Emphasis is placed on necessary, yet affordable, morphological and syntactic knowledge in primary school. Concrete easy steps for understanding the role of the subject in the sentence are shown, as a guarantee for the correct use of the article.

✉ **Mrs. Veselka Veleva**

Primary School „Kocho Chestemenski“

Village of Dinkata, Pazardzhik

E-mail: vellleva@abv.bg